

Konference připomněla, jaký je z odborného hlediska dlouhodobý zájem o Jaroslava Haška, jak jeho život i dílo rezonuje prakticky po celé Evropě a jakou úctu vzbuzuje u odborníků i čtenářů. Účastníci konference ve svých příspěvcích přesvědčivě potvrdili, že i přes dlouhou dobu od vzniku trilogie a přes řadu interpretací Haškova díla je obojí stále inspirativní a přináší nové a aktuální možnosti objevování a výkladů. Postava Švejka zároveň je a zůstává významnou součástí prezentace české kultury v zahraničí.

Z literární galerie: Dvojí divišovská inspirace

Jiří Zizler, ÚČL AV v Praze

zizler@ucl.cas.cz

„Nejsem sofistika, ani dialektika, ale citlivý na řeč“¹, konstatuje Ivan Diviš (1924–1999) ve svém deníkovém monumentu *Teorie spolehlivosti*. I proto se stala poezie úběžníkem jeho bytí, vyšší realitou, k níž se celý život vztahoval, jíž se zasvětil, vydal a odevzdal v personální unii básníka a člověka. Jeho rozsáhlé básnické dílo se zařadilo k předním hodnotám české literatury dvacátého století. Diviš jednak generačně patřil do okruhu spisovatelů narozených v letech 1920–1924 (mj. E. Juliš, L. Novák, M. Holub, J. Skácel, J. Šotola, J. Škvorecký) a stal se posléze také členem volné přátelské komunity spisovatelů původně z literatury vyhoštěných a hledajících si své místo v literárním životě v opozici vůči režimu a často v blízkosti křesťanského světonázoru (B. Reynek, J. Palivec, L. Dvořák, J. Jedlička, R. Preisner, I. Slavík, J. Zábrana, V. Kafka, J. Med). Určujícími historickými souřadnicemi se pro ně staly 15. březen 1939 a zejména 25. únor 1948 a 21. srpen 1968. Tragické dějinné zvraty tehdy mnohé přivedly do věznic či pracovních táborů, rozehnaly je po všech koutech světa (proto je Ivan Slavík nazval „rozptýlenou generací“), nechaly je léta vykonávat jen podřadné činnosti neúměrně jejich vzdělání a schopnostem, znemožnily či zkomplikovaly jim publikační možnosti – vzepětí jejich aktivit v šedesátých letech ukončila sovětská okupace; byl to pro ně, slovy Bedřicha Fučíka, „život na vidrholci“.

Diviš v září 1969 odešel do Spolkové republiky Německo, kde se stal pracovníkem Svobodné Evropy. Odchod do exilu pro něj byl traumatizující zkušeností, s kterou se dokázal jen obtížně vyrovnat – „nad zkušenost emigrace může být už jen zkušenost mystická nebo zkušenost smrti“². Těžko se adaptoval na nové prostředí, prožil závažný rodinný rozvrat (manželka se synem se bez jeho vědomí vrátila v roce 1971 do Československa), na řadu let ztratil inspiraci, „opustila ho poezie“, tížila ho ztráta kontaktů s přáteli doma, ediční a časopisecké projekty se nedařilo prosazovat. Těžkou krizí se mu nakonec podařilo překonat vytvořením nové rodiny i obnovením tvůrčího

¹ DIVIŠ, Ivan. *Teorie spolehlivosti*. Praha: 1994, s. 588.

² DIVIŠ, Ivan. *Teorie spolehlivosti*. Praha: 1994, s. 521.

potenciálu zejména ve sbírkách *Beránek na sněhu* (1978), *Odchod z Čech* (1981) a *Žalmy* (1986).

Pro Diviše byla typická hluboká, silná a přesvědčená víra v poezii jako ústřední médium, světodějného hybatele i transcendentální centrum lidskosti. Poezii chápal jako absolutní transcendenci, ztělesnění mýtu o původní celistvosti světa, jeho jednotném původu, základu a podstatě, jež se rozložily do entropického chaosu. Proklamovaná „citlivost na řeč“ pro něj znamenala zavazující i bolestný dar či svěřený úkol, dispozici i úděl zároveň, který obnášel svrchovanou pozornost k jazyku, úctu a lásku k němu – Diviš, který se pohyboval i v několika dalších jazycích, svůj jazyk dokonale znal ve velikém rozpětí a uměl s ním virtuózně pracovat nejen jako básník, ale také jako esejista a publicista.

Sám představoval typ spontánního autora – skladbu *Thanathea* (1968) vychrlil v řádu hodin, ale záznamy v souboru *Teorie spolehlivosti* (1994) léta promýšlel, opracovával a zdokonaloval. Jeho básnický výraz vždy dobývá něco, co se vzpírá postižení, určení, výkladu, na co se můžeme pouze vyladit a nechat působit. Poezie je pro něj také riziko a nejistota, výzva k boji. Básníka se poezie zmocňuje, on nemá poezii, poezie má jeho. V šedesátých letech se jeho básně snažily překlenout rozpor mezi básníkem – výjimečnou osobností, sui generis vyvolencem, a básníkem – obyčejným a normálním člověkem. Obhajoval tak jedinečnost a nepřevoditelnost básnické řeči a postavení básníka, muže „s Eliášovým ohněm na ramenou“, který neuznává hranice a osobuje si svobodu je překračovat, usiluje ale také o spolupráci a interaktivní hru. Později jeho tvorba dospívá k tragičtějším polohám, ale vždy zůstává příkladem toho, s jakou intenzitou lze poezii prožívat, jak dokáže vzněcovat, artikulovat a koncentrovat pocity, postoje a názory, jak může poezie získávat mobilizační charakter.

S tím souvisí i mohutný tematický proud v autorově díle, kterým je kritický vztah k vlastnímu národu. Dal by se označit nepřeložitelným německým slovem *hassliebe*, označujícím silnou emoci k někomu nebo něčemu, co subjekt zároveň přitahuje i odpuzuje, co miluje i nenávidí. Konstituoval se v něm v exilových letech, kdy byl odtržen od životodárných pramenů vlasti a musel na dálku přihlížet normalizačnímu marasmu, z něhož sice sám unikl, ale jehož důsledky i v Mnichově naplno prožíval. V básnických skladbách *Odchod z Čech* (1981) a *Moje oči musely vidět* (1991) naplno vyslovil veškerou frustraci, trauma a zklámání z českých dějin dvacátého století: stylizuje se zde do role soudce vlastního národa, který obviňuje ze zbabělosti, lhostejnosti, cynismu, prospěchářství, hrubosti a nízkosti. „Čechy“ se pro něj stávají prostorem, v němž nelze zůstat, neboť z něj básník vždy bude vyobcován, vždy se jej musí vzdát a rezignovat na něj, ale je to i prostor, kterým je vždy neodvolatelně obklopen, který zůstává vždy s ním a v něm.

Básníkovou povinností zůstává pojmenovat stav věcí s maximální a radikální příkrostití a brutalitou, protože jen a pouze tak může svou „cílovou skupinu“, vlastně celý národ, vyburcovat z letargie. Diviš hořekuje i plane vášní, spílá i zařikává.

³ DIVIŠ, Ivan. *Odchod z Čech, Poezie mimo domov*. München: 1981, s. 27.

⁴ Tamtéž, s. 67.

V oné zemi pobíhá
čtrnáct milionu grafomanů,
zato tam neslouží ani jeden voják.³

(...)

Čechy lze milovat jen tak,
jak nelze milovat lva proskakujícího hořícím kruhem –
milovat Čechy znamená schraňovat
ulomené kliky od flašinetů, milovat Čechy znamená
sadosomasochistickou, opakovanou, zaviněnou tragédii⁴

Pravé Čechy tkví v jazyce a jeho vrcholech, ve velkých momentech a osobnostech historie, například v činu Jana Palacha, v nadosobních ideálech. Je však třeba neustále připomínat dějinné katastrofy a karamboly, společenská selhání, z nichž se vyvinulo nedýchatelné normalizační ovzduší malosti a podlosti. Jen z neustálého nekompromisního posuzování národního (ne)zdraví mohou růst nároky, sice nenaplnitelné (tím spíš, že básník jistě tuší, že součástí onoho „vy“ je i on sám), ale legitimní ve své idealistické mravní absolutizaci. Divišova přepjatost není pouhou licencí, ale maximalismem, za něj se platí trýzní a bolestí. Kritičnost a vůle k protestu je tu projevem intenzivního vztahu, opakem indiferentní nezávaznosti a lhostejnosti. Báseň je činem, „generálním protestem“, angažovanou a burcující dějinnou výpovědí.

Ivan Diviš zůstává stále inspirativní svým důrazem na vykupitelskou misi poezie, v níž se tvůrce (a vlastně i empatický čtenář) stává oponentem a protihráčem marnosti a smrti – směřuje nás také k uvažování o tom, co poezie znamená pro nás i naši kulturu, odkud se v nás potřeba poezie bere a kam nás může dovést. Ve vztahu ke společenskému rozměru života nás vede k nutnosti permanentní reflexe, pro níž je daleko lepší a užitečnější, pokud bude k chybám, nedostatkům a problémům spíše bezohledná než přespříliš benevolentní, aby se aktéři dění nenechali pasivně vláčet dějinami, ale dovedli se jim rázně postavit.